

LA MANUFACTURA TÈXTEL EN L'ÀMBIT RURAL DELS PORTS DE MORELLA (segles XIV-XV)

Carles Rabassa Vaquer
Universitat Jaume I

En aquest article pretenem analitzar l'origen i desenvolupament de la indústria tèxtil en l'àmbit rural dels Ports de Morella. Utilitzem l'expressió *rural* per referir-nos a les *aldees* per oposició a la *vila* de Morella. En la vila trobem un desenvolupament bastant precoç de la manufactura tèxtil, des de les primeres dècades del Trescents, i tot un univers de menestrals dins els seus murs ocupats en diversos sectors artesanals.¹ Les aldees, contràriament, tenen un comportament diferent, nos sols per la cronologia del seu desenvolupament, sinó també per les característiques i organització de la seua producció. El nostre objectiu és justament analitzar aquestes característiques, a partir de la documentació notarial conservada d'algunes aldees com Vilafranca, Cinctorres, Vallibona o la Mata. La major abundància de protocols de Vilafranca faran que aquest poble esdevinga el nostre observatori privilegiat. Per contra, en el capítol de les mancances cal fer constar-ne dues: d'una banda que no disposem de documentació municipal ni de cap mena d'ordenacions d'ofici; i de l'altra que aquests registres notarials no constitueixen una eina apropiada per estudiar la comercialització externa de la producció tèxtil, sinó tan sols els circuits locals o comarcals.

Cal entendre bé de què estem parlant. Allò que busquem és una especialització productiva orientada al mercat. D'elaboració de draps és evident que sempre hi va haver, i més en una comarca on la ramaderia i

1. Sobre els orígens i desenvolupament de la indústria tèxtil en la vila de Morella remetem a la nostra tesi doctoral *Conjuntura econòmica i desenvolupament comercial als Ports de Morella, segles XIV-XV*, Universitat de València, 1996, vol. II, pp. 560-579; per a l'estructura professional a finals del XIV *Ibidem*, quadre 25, pp. 616-617. La bibliografia específica sobre el sector tèxtil en Morella és escassa, i centrada més en els aspectes artesanals que no en els pròpiament històrics. Per exemple F. GARCIA FOLCH, "Artesanía morellana: mantas y alforjas", *Penyagolosa*, 4, 1958; J. MILLAS, "La artesanía textil de Morella", *Vallivana*, any LXXXII, núm. 20 (1979) 8-11; C. GONZALEZ CASARRUBIOS, "Los telares de Morella", *Narria*, 1980. Més interessant, però sense notícies concretes per al període medieval R. VIRUELA MARTÍNEZ, *Morella: Poblamiento, industria y agricultura*, Castelló de la Plana, Diputació Provincial, 1992. Pel que fa a les aldees convé destacar el treball de J. MIRALLES SALES, "Indústria i comerç del tèxtil a Castellfort (Els Ports)", *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, 15 (1986) 83-87, on presenta una panoràmica general de l'evolució de l'activitat tèxtil en aquest lloc des del segle XIV fins als nostres dies, proporcionant algunes notícies realment interessants, si bé més per a època moderna que pròpiament per als segles medievals. Per al marc més general remetem a G. NAVARRO ESPINACH, "La industria textil en los reinos de Aragón y Valencia en la Edad Media", *Actes del XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, Publicacions Universitat de Barcelona, 2003, vol. I, pp. 475-491. El cas de València en J. BORDES GARCÍA, *Desarrollo industrial textil y artesanado en Valencia de la conquista a la crisis (1238-1350)*, Castelló de la Plana, 2006.

consegüent producció de llana constituïa un element important de la seua estructura productiva. L'abundància d'aquesta matèria primera suposava necessàriament l'existència d'una certa producció manufacturera, si més no per abastar les necessitats de vestit locals. L'aspecte que ens interessa, però, no és constatar l'existència d'aquesta activitat, que com diem sempre hauria existit, sinó el seu desenvolupament envers una producció especialitzada, destinada al comerç, i que per tant superava el simple estadi productiu domèstic, basat en productes de baixa qualitat –i moltes vegades sense tintar– destinats a satisfer les necessitats d'autoabastiment local, per evolucionar cap a productes més acabats susceptibles d'entrar en els circuits de comercialització.

En aquest sentit tot apunta que la manufactura tèxtil experimenta un auge important en tota la zona septentrional del País Valencià (Ports de Morella i Maestrat) a partir de les darreries del segle XIV. Durant els dos últims decennis d'aquesta centúria, i coincidint cronològicament amb el triomf internacional de les llanes del país, trobem diversos indicis d'un increment considerable de l'activitat tèxtil, que ja no es limita a la vila de Morella (de característiques urbanes, o almenys semiurbanes) sinó que s'estén també per les diverses aldees provocant importants canvis en la seua estructura productiva. Aquest és justament l'objecte de la nostra anàlisi, el tipus de treball tèxtil que es desenvolupa en aquests àmbits rurals.

Precisament en aquests anys (dos últims decennis del XIV) trobem conflictes en diversos pobles al voltant de l'ofici de paraire, que fins en aquest moment havia estat una espècie de monopoli, una funció especialitzada encomanada pel consell municipal a un professional que tenia garantida l'exclusivitat. Recordem que, en origen, les instal·lacions industrials com batans o tintorereries –calderes per al tint– són monopolis senyorials, igual que la resta d'instal·lacions per a la transformació o el comerç (molins, forns, panaderia, carnisseria, etc.).² La documentació notarial conservada ens ha deixat poques referències a un element tecnològic tan important com els batans,³ però en canvi sí que hem trobat interessants referències a les calderes del tint que constitueixen, junt als batans, l'element diferencial del treball dels paraires. En les aldees de Morella, aquest és un ofici municipal, una mena de menestral públic que ha de donar servei al poble a un preu taxat.

2. X. PUIGVERT, "Control senyorial i producció de manufactures. Notes sobre la indústria drapera olotina en els segles XIV i XV", *Vitrina* (Girona), 4 (1989), pp. 37-44. Vegeu més avant les referències a la carta pobla d'Onda o el registre de rendes de l'orde de Montesa de 1320.

3. Als protocols notarians de Vilafranca sols hem pogut documentar una venda d'un molí qualificat específicament com a molí draper. El 30 de maig de 1426 Antoni Mir i sa muller Francesca, veïns de Vilafranca, venen al paraire de Vistabella Martí Gil dos molins fariners i un de draper, situats en dos casals a banda i banda del riu Montlleó. El casal de la vora esquerra, situat en terme de Vilafranca o de Benassal (el document conté una contradicció) conté un molí fariner i un altre de draper, mentre que el de la banda dreta, en terme de Vistabella, sols conté un molí fariner. Aquests molins, la meitat pro indivís dels quals satisfà un cens de 4 faneques de forment anuals a la Confraria de Benassal, són venuts per 530 sous (Arxiu Notarial de Morella, sig. 101, fol. 22 v.).

En aquests pobles del nord valencià el cicle del treball tèxtil es redueix, a banda de la preparació prèvia de la llana, a teixidors i paraires.⁴ És cert que en la vila de Morella trobem de vegades algun veí qualificat com a tintorer, cardador, pentinador o arquejador, però normalment aquestes fases finals de l'acabat dels draps es troben compreses en l'ampli ventall de tasques que caracteritzen l'ofici del paraire.

El principal problema en aquests llocs menuts com Vilafranca, Cincorres, Vallibona, etc., és la dificultat d'establir categories professionals pel caràcter poc explícit de les fonts. Els notaris de les aldees no solen adscriure una indicació professional als veïns que apareixen als seus registres. A diferència de llocs majors com València o, en menor mesura, Morella, el veïnatge sol ser l'únic identificador que acompanya els noms. Açò no vol dir, però, que no hi haja activitat artesanal. N'hi ha i molta, com tot seguit veurem, però moltes vegades a un nivell exclusivament domèstic que no provoca una especialització com perquè els escrivans públics assignen una denominació professional. L'explicació d'aquesta manca d'indicacions professionals en els protocols notariais d'aquests centres rurals té un doble significat: l'un referent a la mateixa font i la competència professional dels escrivans públics; l'altre referent al context socio-professional caracteritzat per una escassa especialització que no facilita als escrivans públics atorgar denominacions d'ofici com si fossen un absolut.

Aquesta aparent manca de *professionals* de la manufactura tèxtil, és negada per altres indicis, com ara l'abundància amb què apareixen madeixes de llana filada, o fins i tot draps crus, als inventaris de què disposem. Tot condueix a pensar, per tant, en una abundant mà d'obra que, junt a les seues dedicacions agrícoles i ramaderes, s'ocuparia també de molts altres oficis que requerien poca especialització, i entre aquests els treballs previs de preparació de la llana i la filatura constituïrien un aspecte important. Però no sols aquests. També oficis que requereixen una major perícia professional i un cert nivell tecnològic, com ara el teixit, podien ser desenvolupats a les seues cases per aquestes persones que mai no reben en la documentació una identitat professional. A tall d'exemple podem citar la venda d'un teler, per 70 sous, efectuada el 27 de setembre de 1424 per Francesc Gil i sa muller Violant a Manuel Castell.⁵ Ningú d'aquests dos veïns de Vilafranca, àmpliament documentats als protocols notariais, apareixen en cap ocasió identificats per una activitat tèxtil, ni el conjunt dels seus actes registrats davant el notari (vendes de terres, blats o bestiar) els diferencia en res de la resta de veïns del grup benestant en el qual s'inclouen. Tanmateix,

4. L'especialització extrema de les diverses fases del treball tèxtil seria exclusiva de les grans ciutats tèxtils, vegeu P. IRADIEL, *Evolución de la industria textil castellana en los siglos XIII-XVI. Factores de desarrollo, organización y costes de la producción manufacturera en Cuenca*, Universidad de Salamanca, 1974.

5. Arxiu Notarial de Morella (a partir d'ara ANM), sig. 128.

dins les parets de sa casa, poden ser molts els veïns que, durant els llargs hiverns, es dediquen a treballar amb els seus telers, en una producció tèxtil de tipus domèstic.

EL TRENCAMENT DEL MONOPOLI: BANDOSITATS *SUPER OFFICIO PERAYRIE VILLEFRANCHE*

Durant el segle XIV en Vilafranca, com segurament en molts altres llocs menors dels Ports de Morella i el Maestrat, l'art de la parairia, és a dir, l'aprest i acabat final dels draps (espinsar, estirar, tenyir i abaixar), és un monopoli municipal, una funció específica que el consell municipal encarregava a algun especialista, de la mateixa manera que es feia amb d'altres serveis com forns, escrivanies, carnisseries o panaderies –en aquests casos perquè els antics monopolis feudals havien estat establits a favor del consell municipal–, o funcions concretes com l'assessor del justícia (normalment un jurista foraster), o en un marc més local els vedalers, el *messeguer* (guardià dels blats), el duler, o l'encarregat de tocar les campanes, entre molts altres. La concessió comportava el dret d'exclusivitat en l'exercici d'aquest ofici, però en contrapartida a uns preus taxats i amb l'obligació del concessionari de servir bé, i sempre que ho requeriren, els veïns del lloc.

Hem conservat un d'aquests contractes pels quals els jurats de Vilafranca afermaven aquesta mena d'ofici municipal, com una espècie de "paraire públic local". El 3 d'octubre de 1366 els jurats Domingo Verge i Domingo de la Guerola donen a aparellar els draps de Vilafranca, durant el temps que plaga al consell, al paraire de Morella Jaume Lembrí.⁶ La concessió comportava que ningun veí no podia donar a aparellar els draps que havia teixit –o havia comprat– a cap altre paraire, sots pena de 10 sous. En contrapartida Jaume Lembrí venia obligat a aparellar els draps que els veïns li presentaren a uns preus prèviament fixats: vint diners per alna en els casos de draps que s'havien de tintar de blau o vermell, i tres diners i mig per alna per als draps sense tenyir (*burels, blancs e mesclats*). Aquesta situació indica que en Vilafranca existien teixidors que confeccionaven draps, però en una producció exclusivament de cicle domèstic i de baixa qualitat. En canvi no existia cap paraire en el lloc, i aquesta tasca especialitzada requeria de la intervenció del consell pactant un contracte d'exclusivitat amb algun paraire foraster que servis les necessitats del poble. Aquesta indústria de cicle domèstic, però, no s'orientaria exclusivament a l'autoconsum de la pròpia comunitat rural. El mateix contracte contempla la possibilitat de *draps éntregues mercaders que-s agen a vendre*, per l'aparellament dels quals (tenyir, aparellar i abaixar) el salari que s'estipula al paraire serà de 10 sous per peça.

6. ANM, sig. 14, fol. 78 v. Transcrit a l'apèndix documental.

En tot cas el que s'ha de destacar és la inexistència en Vilafranca de les últimes fases de l'aparellament de draps. Evidentment hi existia manufactura tèxtil, com no podia ser d'altra manera, per cobrir les necessitats locals i per les mateixes característiques d'uns llocs on la ramaderia ovina jugava un paper preponderant i per tant hi havia àmplia disponibilitat de matèria prima. Però en el procés productiu mancaven artesans especialitzats en les últimes fases de l'acabat, i com un servei més als seus veïns el consell municipal contracta aquests treballs, en règim monopolístic i a preus taxats, amb pareires forasters. Després de Jaume Lembrí, pareire de Morella, sabem que Vilafranca va pactar un acord idèntic amb el pareire de Cantavella (vila veïna ja en regne d'Aragó) Cristófol de Campos.⁷ Remarquem que el contingut del contracte ni tan sols pressuposa l'existència d'un batà o una caldera per al tint en Vilafranca, com a mostra d'un antic monopoli feudal que ara hauria passat per via d'establiment a mans del consell municipal. Més aviat fa pensar que el pareire foraster (de viles majors com Morella o Cantavella) recolliria els draps, els aparellaria en les seues instal·lacions, i posteriorment els lliuraria ja acabats en Vilafranca. Tot plegat, una pràctica de política econòmica municipal orientada a garantir l'abastiment local a uns preus controlats.

La situació canviarà durant la dècada dels noranta. En 1391 tenim documentat com a pareire de Vilafranca a Joan Gomis,⁸ que des de 1388 almenys està exercint aquestes funcions i gaudiria d'un contracte d'exclusivitat similar al que hem descrit anteriorment, durant un període de vuit anys per al qual ha estat afermat pels jurats com a pareire. En aquest cas és ja un veí de Vilafranca, manifestant així un exercici estable d'aquest ofici a nivell local. Però encara més, el creixement de la producció tèxtil provoca l'aparició de nous artesans que qüestionen el monopoli que Joan Gomis gaudeix sobre l'aparellament dels draps teixits a Vilafranca, produint-se fortes tensions que fins i tot deriven en bandositats, i que finalment se solucionaran amb un canvi total de política econòmica: acabar amb el règim monopolístic i establir la llibertat per exercir l'ofici de pareire en Vilafranca.

En 1393 Joan Gomis continuava essent el "pareire municipal" de Vilafranca, però s'aniria trobant una competència creixent d'altres pareires que també hi volien exercir llur ofici. A començaments d'aquest any el justícia

7. *Ibidem*.

8. ANM, sig. 59, fol. 70. El 27 de novembre de 1391 Garcia d'Horta veí de Cantavella, i Domingo Guerau fill d'Andreu, habitador de *Castelló de Buriana*, confessen deure 84 sous a Joan Gomis, pareire veí de Vilafranca, per raó de porcs que li han comprat. En 1391 és la primera vegada que trobem a Joan Gomis (o Gómeç, és denominat de les dues maneres) qualificat com a pareire, però ja el teníem documentat com a veí de Vilafranca des d'abans i amb una certa relació amb la producció tèxtil. En desembre de 1386 Joan Gomeç i sa muller Maria, veïns de Vilafranca, reconeixen deure 16 florins al veí de l'Esglesiola Domingo Vaselga per la compra de draps (ANM, sig. 29, fol. 242). El 5 de maig de 1388 reconeix deure 130 sous a Berenguer Centelles, veí de Morella, *per certa avinença e certs draps dels quals era menada qüestió en la cort de Vilafranca*, deute que salda el 25 de setembre del mateix any (ANM, sig. 32).

de Vilafranca, a instància de Joan Gomis, s'havia vist forçat a ordenar una crida pública recordant a tots els veïns la prohibició de donar a aparellar llurs draps a un altre paraire que no fos l'esmentat Gomis, sots pena de 60 sous. Però poc després el justícia canvia diametralment d'opinió i ordena una nova crida revocant l'anterior, la qual cosa provoca la *protestació* de Joan Gomis el 30 de març de 1393.⁹ El canvi d'actitud del justícia local, Pasqual de la Viuda, capgirant unilateralment l'ordenació anterior sense escoltar la part afectada i no admetent posteriorment la seua reclamació, mostra les fortes pressions que els partidaris d'acabar amb el monopoli de l'aparellament de draps poden fer sobre el govern municipal, ja que com tot seguit veurem darrere d'aquests interessos es troben alguns dels personatges més poderosos del poble.

La pugna deriva al llarg de l'any en enfrontaments i bandositats. El 12 de setembre de 1393 els dos bàndols firmen treva *durant tot lo present dia, en axí que durant lo dit termini no farem mal ni dapnatge la una part contra l'altra etc., sots pena de D morabatins d'or, pagadors les tres parts a la part obedient e la quarta part al rey, e resnomenys sost pena de baria e trayció*.¹⁰ El repàs de les persones que componen cada bàndol ens pot donar algunes claus explicatives. D'una banda està òbviament el paraire que gaudia de l'exclusivitat d'exercir aquest ofici en Vilafranca, Joan Gomis, acompanyat del seu germà el prevere Domingo Gomis. De l'altra part ens trobem amb Andreu Serra, paraire, i Berenguer Centelles major de dies.¹¹ Andreu Serra, veí de Vilafranca, és qualificat de paraire, és a dir, apareix exercint aquest ofici vulnerant l'exclusivitat de Joan Gomis i en competència amb aquest. No seria, però, un paraire gaire especialitzat, sinó més aviat un d'aquells casos que hem vist adés exercint una sèrie de treballs manufacturera a l'interior de sa casa, ja que totes les mencions anteriors i posteriors de què disposem ometen qualsevol referència a aquesta dedicació professional.¹²

9. ANM, sig. 68, fol. 37. *Dicta die domenica, coram venerabilis Pasquasius de la Viuda, justicia de Vilafrancha, personaliter constitutus Johan Gomeç, parator pannorum dicti loci, et dixit verbaliter quod cum ipse, vel eius curie, ad eius instanciam fecisse (...) per dictum locum quod nullus eiusdem loci, sub pena LX solidos, ausus esset dare alicui alii paniparator ni sibi, iuxta serie et tenore cuiusdam stabilimenti in dicto loco facti et confirmati in dicta villa per probos homines dicte ville et aldearum ipsius, et nunch dictam preconizacionem, ista parte inaudita, faciebat cum voce publica revocari. Ideo dixit quod non consentiebat dicte revocacioni et quod protestabatur contra curiam et bona sua, sich quod de ipsa injusticia posse eum convenire coram iudice competenti.*

10. ANM, sig. 68, fol. 56 v.

11. El compromís i treva és firmat exclusivament pels dos principals representants de cada bàndol, en representació de tots llurs valedors. En un principi el document recollia els noms de tots els valedors de cada part, però estan posteriorment anul·lats amb ratlla passada. La gran quantitat de noms que componen cada bàndol demostra fins a quin punt aquest conflicte per l'exclusivitat de la parairia va polaritzar la vida política i social de Vilafranca.

12. A Andreu Serra el tenim documentat en Vilafranca des de 1390, quan apareix com a *fadrí d'en Pere Vilba*, és a dir, encara menor d'edat seria mosso o *macip* afermat amb aquest personatge, i no tenim cap referència sobre dedicació professional (ANM, sig. 59, fol. 73: el 27 de desembre de 1390 Joan Pérez i Martí Grant confessen deure a Andreu Serra, fadrí de Pere Vilba, vuit dotzenes de cabirons rodons, cinc de 18 pams i tres de 15 pams, que li han d'obrar en terme de Vistabella.

Major interès té la presència de Berenguer Centelles major –i també el seu fill Berenguer Centelles menor– com a principal valedor de la part que impugna el monopoli. Es tracta del mercader més ric de Vilafranca en aquests anys finals del segle XIV, i apareix dominant no sols el mercat de la llana local, sinó totes les activitats econòmiques i fins i tot les institucions polítiques des de l'ombra.¹³ Andreu Serra, encara molt jove i sense una especialització prèvia en el treball de la indústria tèxtil, no seria més que un *home de palla*, algú que treballava en l'aprest de draps per a Berenguer Centelles, que apareix com un dels màxims interessats a trencar el monopoli de l'ofici de la parairia. Veiem així l'interès d'aquests rics mercaders en la confecció d'aquells *draps éntregues mercaders que-s agen a vendre apintats e aparellats e baxats*, com especificava el document d'afermament de paraire de Vilafranca de 1366. El desenvolupament de la indústria tèxtil, l'elaboració de draps destinats als circuits mercantils –més enllà de l'autoabastiment i del simple cicle domèstic destinat a un mercat local– exigia que els mercaders dedicats a aquesta activitat poguessen recórrer lliurement al treball dels artesans especialitzats en l'acabament dels draps per fer-los aptes per a la comercialització, trencant l'organització monopolística anterior que s'orientava bàsicament a assegurar les necessitats d'autoabastiment locals a un preu taxat.

Els venedors d'aquests cabirons prometen rescabalar-lo en cas que les seues bèsties siguen penyorades en el transport d'aquests cabirons de Vistabella a Vilafranca, i a més li donen fermances com a garants d'aquest contracte –pel qual segurament ja haurien rebut part del preu– als també veïns de Vilafranca Miquel Pérez i Domingo Grant). Probablement seria originari del Forcall, d'on és veí son pare Francesc Serra, com ens n'assabentem pels capitols matrimonials fermats entre Andreu Serra i Antona, filla del notari de Vilafranca Bertomeu de la Guerola, l'1 de setembre de 1392 (ANM, sig. 52, fol. 77 v.). Sols el tenim documentat com a paraire als dos documents del conflicte plantejat amb Joan Gomis per l'exclusivitat d'aquest ofici en 1393, ja que totes les mencions posteriors que trobem –a banda de no contenir cap mena de qualificació professional com és habitual en els notaris de Vilafranca– no semblen apuntar cap tipus de relació amb la manufactura tèxtil. El 10 de febrer de 1394 cedeix a Ramon Serra els 190 sous que li adeutava Bertomeu Rambla per bestiar que li havia venut (ANM, sig. 32). El 16 d'octubre de 1396 i 3 de desembre de 1397 rep sengles procuracions de Bernat Ayora, veí de Vilafranca, i de Francesc Gil, veí de Mosquerola (*Ibidem*, fol. 15 i 46 v.). El 4 de gener de 1397 compra un tros de terra en terme de Vilafranca, per 120 sous, del notari de l'Esglesiola Andreu Navarro, abans veí de Vilafranca, i el 22 de juliol de 1399 ven unes cases en dit lloc, per 55 sous, a Garcíà Rotlà, veí de València però originari de Vilafranca, on conserva béns i passa llargues temporades (*Ibidem*, fol. 25 v. i 93 v.). Finalment el 30 de gener de 1400 Pere Vilba, el seu antic patró ara veí d'Onda, el nomena procurador per administrar els seus interessos a Vilafranca (ANM, sig. 61, fol. 2 v.).

13. El llinatge dels Berenguer Centelles el tenim documentat a Vilafranca des dels primers protocols d'inicis del XIV, si bé fins a mitjans de la centúria no gaudeixen d'una especial rellevància social. L'origen de la seua fortuna es troba en la ramaderia, d'on evoluciona Berenguer Centelles fill cap a les pràctiques mercantils a partir dels anys setanta del XIV, fins a convertir-se cap al tombant del segle en el mercader més ric i actiu de Vilafranca, amb un predomini sobre la vida local aclaparador que s'estén a totes les instàncies del poder econòmic, social i polític. Després de la seua mort en 1404 o 1405 el poder del llinatge es va eclipsar. El primogènit Berenguer Centelles, opta per la carrera notarial i fixa la seua residència en la vila de Morvedre. El segon fill, Antoni Centelles, continua els negocis paternals, però mor jove (1410), deixant un fill encara menor que sospitem que no va arribar a la majoria d'edat.

Tenim documentats alguns precedents que demostren que l'interès de Berenguer Centelles en la producció tèxtil no seria nou. En 1381 tenim constància de la participació directa de Berenguer Centelles menor de dies en l'àmbit de la producció, quan el veí de València Benvingut Bonfill (probablement originari de Vilafranca, o almenys descendent del llinatge dels Bonfill que era un dels principals del lloc durant la primera meitat del segle XIV) li reclama el mig drap que li havia lliurat perquè li l'aparellés i li'l tintés.¹⁴ Veiem així la participació de Berenguer Centelles en el negoci tèxtil, amb tota seguretat no ocupant-se ell personalment en el treball, sinó més aviat contractant el treball de preparació de draps. Més tard, el 5 de maig de 1388 tenim constància d'un precedent –també conflictiu– entre Berenguer Centelles, aleshores aveïnat en la vila de Morella, i el que des de 1388 era el “paraire públic” de Vilafranca Joan Gomis, quan aquest li reconeix deure 130 sous *per rahó de certa avinença e certs draps dels quals era menada qüestió en la cort de Vilafranca*.¹⁵

Continuem, però, amb el desenvolupament del conflicte de 1393. Tot seguit d'haver fermat la treva, el mateix 12 de setembre les dues parts designen àrbitres per solucionar la qüestió. Els jurats de Vilafranca Pere Martí i Ivanyes Ortí, juntament amb Joan Asensio d'Urraca, el prevere Pere Esquierdo, Nicolau Alamany i el notari Sanxo Sanç, tots veïns de Vilafranca, seran els encarregats de dirimir les controvèrsies *super officio perayrie Villefranche* i totes les qüestions i bandositats que se n'han derivat. Com que el mateix divendres 12 de setembre els àrbitres no aconsegueixen arribar a un acord, a última hora del dia, *post pulsacionem campane que dicitur de les Aves Maries*, les parts acorden prorrogar el termini de la treva i compromís fins a l'endemà, dissabte, *usque ad horam terciarum*.¹⁶

Finalment, dissabte 13 de setembre, en el cor de l'església i després d'oïda missa major, els àrbitres pronuncien la seua sentència arbitral *sobre la qüestió o contrast ... sobre l'obratge de la perayria del dit loch e sobre los bandos, bregues, roïdos, injúries e contumèlies per aquella rahó en aprés seguides o feytes*.¹⁷ Els àrbitres, vista la carta de l'afermament del paraire i l'*stabliment sobre los menastrals del dit loch*, les quals obliguen els veïns de Vilafranca a utilitzar els serveis dels *menestrals qui lo loch de Vilafrancha affermaran ... axí com ab lo loch se avindran*, i els prohibeixen recórrer a d'altres paraïres forasters, troben una esclatxa per poder autoritzar l'activitat d'altres paraïres locals en el fet que en la carta de l'afermament *és vedat tant*

14. ANM, sig. 48, 11-6-1381. Benvingut Bonfill, veí de València, compareix davant Domingo Bonfill, justícia de Vilafranca, requerint-li que fes un manament a Berenguer Centelles menor de dies perquè metés en son poder *aquell mig drap que ell, dit en Benvingut, havia mes en poder del dit en Berenguer. Però que ell, dit en Berenguer, hagués son dret de salariis <supraescrit: de filare e de texir> de tints e de altres missions que ell havia feytes en lo dit drap.*

15. ANM, sig. 32. Cancel·lat el 25 de setembre de 1388.

16. ANM, sig. 68, fol. 57.

17. ANM, sig. 68, fol. 59-62. Vegeu apèndix documental.

*solament als vehins del dit loch que no gossen dar a aparellar draps burells e blanquets a alguns perayres stranys ni a macips de aquells, d'on dedueixen que aquesta prohibició no pot afectar a altres paraires que també siguen veïns de Vilafranca.*¹⁸ Reforcen l'argumentació amb una raó pràctica, i és que si fos certa la pretensió de Joan Gomis *que ell tan solament degués obrar, serie gran dan de la dita universitat, com allò serie despoblar e bandejar del dit loch los menestrals vehins e habitants del loch.* En conclusió la sentència dels àrbitres, *presa via més d'amigable composició que no de dret e de justícia,* és decretar la liberalització de l'ofici de paraire en el lloc de Vilafranca, de manera que *tots los vehins del dit loch de Vilafrancha puguen obrar ab qualsevol perayres vehins de Vilafrancha si e segons que ab aquells se poran avenir, axí ab lo dit en Johan Gomiç com ab los altres.*

En contrapartida els àrbitres, amb consentiment dels jurats i consell, perdonen a Joan Gomis totes les obligacions i limitacions que aquest tenia envers el consell com a conseqüència de *l'afermament* que li havia atorgat l'exercici en exclusiva de l'ofici de paraire, *exceptuat lo fet del tirador,* ja que probablement aquest estaria situat en un espai públic. Igualment li perdonen una lliura peitera de moble que li havia estat afegida a la seua base imponible quan havia rebut l'afermament (com a impost sobre la renda que obtindria del seu treball) de manera que en els vuit anys que dure aquest no haurà de contribuir més que per una lliura peitera. Finalment els àrbitres imposen a les parts l'acatament d'aquesta sentència, la finalització de totes les qüestions o processos que s'haguessen produït per aquest afer i l'absolució mútua.¹⁹

Veiem així que la solució donada és més política que jurídica. En teoria i segons l'ordenament vigent el paraire que ha obtingut l'afermament del consell municipal té dret a exercir aquest ofici en exclusiva. Com hem dit el raonament que tracta de justificar que la prohibició de recórrer a altres paraires afecta tan sols als que siguen foraster és tan sols un subterfugi, ja que no se sustenta en la *carta antiga* que els àrbitres addueixen per aclarir un tema *scur, subtil e mal d'entendre.* D'altra banda, les limitacions i contrapartides que aquest afermament imposa al paraire sols es justifiquen per aquest dret d'exclusivitat –i per això la sentència arbitral allibera a Joan Gomis *de tots e qualsevol restrenyiments que ... sia tengut e obligat al consell.* I és que, en realitat, aquesta sentència arbitral suposa un canvi en l'ordenament jurídic local de la manufactura tèxtil, una modificació de la “política econòmica” municipal que marca perfectament el punt d'arrancada d'una activitat manufacturera clarament orientada al mercat. Des d'un proteccionisme que té com a objectiu garantir l'adequada cobertura de les

18. Aquest raonament no és en realitat jurídicament vàlid. En la carta d'afermament del paraire de 1366 transcrita a l'apèndix documental podem veure que el dret d'exclusivitat és absolut i els veïns de Vilafranca no poden donar a aparellars llurs teixits *a degun altre perayre.*

19. La sentència arbitral és aprovada i jurada per les dues parts el mateix dia davant de nombrosos testimonis, alguns d'ells relacionats amb la manufactura tèxtil. ANM, sig. 68, fol. 62.

necessitats dels veïns a un preu taxat, en un context on la manufactura tèxtil és vista sobretot com una necessitat més d'abastiment, a la liberalització de l'ofici per afavorir el desenvolupament d'una producció destinada al mercat. Les raons del canvi són per tant econòmiques, dirigides a evitar els obstacles que entrebanquen el creixement de la producció, però també polítiques, ja que és la forta capacitat de pressió dels elements mercantils interessats en aquesta liberalització la que permet el canvi de l'ordenament jurídic municipal, fins i tot violentant una concessió prèvia en vigor.

No seria Vilafranca l'únic cas en què el creixement de l'activitat manufacturera obligava a trencar els motles antics. En Benassal, població del Maestrat de Montesa distant menys d'una vintena de quilòmetres de Vilafranca, s'havia plantejat una problemàtica similar amb una anterioritat de tan sols cinc anys. El 29 de febrer de 1388, des de Càlig, el mestre de Montesa fra Berenguer March havia d'intervenir en la qüestió que enfrontava el consell de Benassal amb el pare local Domingo Girona. El consell de Benassal, *volent reebre alguns estrangers per vehins del dit loch, los quals són perayria e volen usar de perayria en lo dit loch, es troba amb l'oposició de Domingo Girona, pare veí de Benassal, dient e al·legant que la propietat de la dita perayria e tintoreria és sua pròpia e altre no pot usar dels dits oficis en lo dit loch, sinó ell e los lurs successors o aquells qui ab ell se avendran*.²⁰

La diferència fonamental amb el cas de Vilafranca que hem analitzat abans és que ara hi ha en joc un dret senyorial, i per tant la vila de Benassal no pot solucionar per ella sola el conflicte, sinó que ha de recórrer al mestre de Montesa. Domingo Girona defén el seu dret d'exclusivitat en virtut de la *carta del stabliment o acapte de la dita perayria e tintoreria* que els seus predecessors havien rebut de l'orde de Montesa. I és que la caldera de la tintoreria, com a instal·lació industrial, és un monopoli senyorial al mateix nivell que les escrivanies, els forns o els molins.²¹ Cada any l'orde de Montesa rep 10 sous de cens sobre la *caldera de la tinturaria*, i com a tal monopoli els veïns de Benassal venen obligats a utilitzar exclusivament aquestes instal·lacions per a cobrir llurs necessitats, sense que puguin fer-se de noves sense llicència senyorial. Després el senyor podia explotar directament el monopoli o, més correntment, cedir-lo a un tercer mitjançant un establiment emfitèutic. Aquesta seria la situació que es produiria a Benassal, on el monopoli d'ús de la perairia i tintoreria estava en poder de

20. Arxiu Històric Nacional (a partir d'ara AHN), Ordes Militars, Montesa, llibre 828-C, fol. 131.

21. Ja al registre de rendes de l'orde de Montesa redactat en 1320 figuren entre les rendes que l'orde percep en Benassal els 10 sous anuals que produeix la *caldera de la tinturaria*. Vegeu la publicació d'aquest registre de rendes a E. DIAZ MANTECA, "Notas para el estudio de los antecedentes históricos de Montesa", *Estudis castellanencs*, 2 (1984-1985) p. 299. Sobre el control feudal de la producció tèxtil remetem a l'interessant estudi de X. PUIGVERT, "Control senyorial i producció de manufactures. Notes sobre la indústria drapera olotina en els segles XIV i XV", *Vitrina* (Girona), 4 (1989), pp. 37-44

Domingo Girona, el qual en virtut d'aquesta possessió es resisteix als intents del consell municipal de liberalitzar l'exercici de la professió.

Aquests intents, com en Vilafranca, es produïrien en uns moments en què s'albirava la possibilitat d'incrementar el volum de la producció, i sobretot d'una producció amb uns nivells de qualitat superiors als dedicats a l'autoconsum i susceptible d'entrar als circuits comercials. La diferència amb el cas de Vilafranca és que en Benassal l'última paraula la té el senyor. El Mestre de Montesa demana que les dues parts compareguen davant seu amb tota la documentació pertinent (particularment Domingo Girona amb la carta d'establiment que els seus predecessors havien rebut de l'orde) per tal de resoldre el conflicte. No sabem quina fou aquesta resolució, però podem suposar amb bastant fonament que seria semblant a la que hem vist en Vilafranca per poder donar resposta a les noves exigències del mercat i als interessos dels grups mercantils que controlen els governs municipals.

Cal fer notar que el control senyorial de les instal·lacions especialitzades necessàries per als treballs de tint i perairia no constituïa cap tipus d'excepció. Trobem el mateix en el cas d'una vila de dimensions mitjanes com Onda, on fins i tot la carta pobla atorgada per Jaume I en 1248 esmentava la caldera del tint entre els monopolis feudals que el senyor es reservava; i en el registre de rendes de l'orde de Montesa de 1320 s'assenyala que *la tinturaria de la vila és del Orde e vené-se en l'any present per CCCX sous*.²² Posteriorment el mestre de Montesa Pere de Tous atorgaria a Bernat Llorenç, tintorer d'Onda, facultat per a construir *tro a III calderes tan solament, e tint de perayria o tintoreria ab sos aparellaments, en lo raval de la dita vila, en un pati d'aquell en Bernat... Encara atorgà licència al dit en Bernat que pogués fer tiradors, aytants com se volgués, en alcun altre pati per aquell en la dita vila o en son terme comprador. Les quals calderes e tint de perayria e tiradors e patis dessús dits donà e stablí al dit en Bernat e als seus a cens de XL sous pagadors per tots temps cascun any. Es tracta, com podem veure, d'un establiment que en res no difereix dels que coneixem per als molins, forns o altres monopolis. Més tard Bernat Llorenç vendria les seues instal·lacions (*calderes e tint de perayria e tiradors*) al veí de Castelló Vicent Armelles, el qual sol·licita del mestre llicència per poder canviar l'emplaçament d'aquestes instal·lacions industrials a un altre pati on hi ha major abundància d'aigua, ja que en la ubicació actual *no ha ne pot ésser haüda l'aygua sinó ab gran afany e treball*. El mestre accedeix a la petició i el 7 d'octubre de 1374 autoritza a Vicent Armelles a contruir les calderes i tint de parairia *en un altre pati, situat en la vila o terme d'Onda, on solia ésser la adoberia que fon d'en G. Fullea*.²³*

22. E. GUINOT, *Cartes de poblament medievals valencianes*, València, 1991, per a la carta pobla. El registre de rendes de 1320 en E. DIAZ MANTECA, "Notas...", *Op. cit.*, p. 293.

23. AHN, Ordes Militars, Montesa, Llibre 824-C.

PARAIRES DE VILAFRANCA DURANT LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XV

A partir de 1393, per tant, l'exercici de la professió de paraire és lliure en Vilafranca, i en podem documentar alguns. La veritat és que no molts, perquè com hem dit els notaris vilafranquins —com els de la resta de les aldees— no solen indicar la dedicació professional de les persones que apareixen als seus contractes. Si abans de 1393 sols existia el paraire “oficial” (Jaume Lembrí de Morella en els anys seixanta, després Cristófol de Campos de Cantavella, és possible que a finals dels anys vuitanta Guillem Barreda, paraire de Morella, hi estigués en Vilafranca exercint aquest ofici) durant els anys noranta només podem documentar, a més dels casos de Joan Gomis i Andreu Serra ja comentats, el de Nicolau Cabestany, qualificat de paraire en un únic document i de manera excepcional en 1394.²⁴ A inicis del XV també el veí de Vilafranca Miquel Salvador és qualificat de paraire en 1407, encara que la resta de mencions que tenim sobre ell no poden aportar majors precisions sobre la seua activitat en el sector tèxtil.²⁵

La liberalització del sector tèxtil, però, no significa que el consell municipal hi deixi d'intervenir. El 26 de setembre de 1412 els jurats presten 15 florins al paraire Joan de Fontbona perquè aquest pugui comprar *ses arteleries e fer son tirador* per tal de poder exercir el seu ofici, concedint-li un termini de dos anys per tornar el préstec.²⁶ Durant els anys següents, encara que normalment no rep cap tipus d'identificació professional en les escriptures notariales (sols un contracte de 3 de febrer de 1416 el qualifica com a paraire) continuaria exercint el seu ofici en Vilafranca, deixant un rastre documental interessant de resseguir. Particularment abundants són els contractes pels quals s'obliga a rics mercaders per la compra de draps sencers.²⁷

24. ANM, sig. 52, 30-3-1394: Nicolau Cabestany, paraire de Vilafranca, és facultat per la seua muller per poder vendre una vinya que posseeixen en terme de València i qualsevol altre bé allí radicats. Tots els altres documents en què tenim documentat a aquest personatge, fins als anys vint del segle XV, no tornen a fer mai més referència a cap tipus d'activitat professional, la qual tampoc no es pot inferir de la naturalesa dels contractes en què participa. L'única referència relativa a la indústria tèxtil és el deute de 40 sous 4 diners que el 14 de gener de 1417 confessa deure a Domingo Vaselga per la compra de draps (ANM, sig. 127). En tot cas convé destacar que el llinatge dels Cabestany, un dels dominants durant la primera meitat del Trescents a Vilafranca, protagonitza durant la segona meitat del segle i inicis de la centúria següent un clar procés de davallada social.

25. ANM, sig. 149, fol. 32. Aquest personatge, conseller habitual de Vilafranca i jurat en 1421/22 i 1432/33, el trobem habitualment en els protocols notariales de Vilafranca durant el darrer decenni del segle XIV i primer terç del XV, però exceptuant la menció de 1407 mai no li assigna professió. Apareix venent rossins, terres, etc., i sols en un cas el veiem adeutant 140 sous a Na Merlesa (Maria Merles, vídua del poderós Berenguer Centelles abans esmentat) per la compra d'un drap.

26. ANM, sig. 152, fol. 24 v.

27. ANM, sig. 90, fol. 4. El 3 de febrer de 1416 Joan Fontbona, paraire veí de Vilafranca, i sa muller Blanquina àlies Saborida, confessen deure a Na Maria Merles, vídua de Berenguer Centelles veïna de Vilafranca, 132 sous per la compra de draps. L'11 de gener de 1417 són onze florins i mig els

De totes aquestes compres de draps només una és realitzada a un teixidor, seguint la dinàmica normal que caldria esperar de l'ofici. Totes les altres, incloent un cas d'un drap ja tenyit de blau que es tradueix en el preu de venda (165 sous, en lloc dels 12 florins –o 132 sous– que solen costar els *draps de la terra*), són efectuades als més rics mercaders de Vilafranca. No sabem ben bé com interpretar l'alta freqüència de compres de draps a mercaders per part dels paraires (en alguns casos de draps ja tenyits com hem vist), ja que el cas de Joan de Fontbona no n'és cap excepció, sinó la pràctica habitual als Ports de Morella. D'una banda l'abundància de draps en mans d'aquests personatges poderosos (mercaders però també grans terratinents i vídues riques) tenen múltiples procedències. De vegades els obtenen de teixidors o altres veïns (que tot i no tenir una especialització productiva disposen de teler) com a mecanisme per a saldar deutes per vendes o préstecs de blats, bestiar o terres. De la mateixa manera que l'endeutament crònic de bona part dels veïns envers els personatges dominants es pot saldar, quan falta el numerari, fent jornals al creditor, o fent-li canals o cabirons, trobem també casos en què es comprometen a teixir un drap i lliurar-lo per saldar el deute –òbviament un drap cru, sense tintar i segurament també sense cap tipus d'aparellament. El 27 de desembre de 1422, per exemple, els veïns de Cincorres Ramon Aler i sa muller Dolcina, que adeutaven vuit florins a Jaume Guardiola per la compra d'una vinya, es comprometen a pagar el preu restant donant-li un *doble blanc cruu* abans de la festa de Quinquagèsima.²⁸

En altres casos trobem compres anticipades de draps que semblen remetre'ns directament a un sistema de treball a domicili: el 20 d'octubre de 1423 Antoni Tous confessa deure a Na Catalina, vídua de Domingo Vasselga, veïns tots dos de Vilafranca, dos draps blancs crus que aquesta ja li ha pagat. Es compromet a lliurar un a Nadal i l'altre a Carnestoltes. El 16 d'octubre de 1425 és Antoni Arauet, també veí de Vilafranca, qui confessa deure a la mateixa vídua un drap de llana blanc, cru, bo i mercader, del qual fins i tot s'especifica que ha de contenir vint lliures de trama.²⁹

que confessa deure a Antoni Bonet per la compra d'un drap (ANM, sig. 127), i vuit dies després, el 19 de gener, reconeix adeutar 12 florins a Constança, vídua d'Antoni Centelles, per un drap que li ha comprat (*Ibidem*). El 21 de febrer de 1418, en paga d'un drap blau (*unius panni adzur*) que ha comprat de Domingo Vasselga, li fa cessió de les 8 lliures i 5 sous que a ell deu Guiamó Calbo de Benassal (*Ibidem*). ANM, sig. 128, 4-10-1423, confessa deure 132 sous al mercader de Vilafranca Bartomeu Munterde per un drap. *Ibidem*, 18-1-1425, en paga dels 12 florins que deu a Bartomeu Munterde per la compra d'un drap i de resta d'un altre deute, li fa cessió d'un sementer que té en la *pieça de Na Gostança que era d'en Garcia Çaragoçà*. *Ibidem*, 7-10-1425, confessa deure 62 sous al teixidor de Vilafranca Pere Espasa per resta d'un drap.

28. ANM, sig. 159, fol. 283.

29. ANM, sig. 128. Domingo Vasselga, veí de l'Esglesiola abans de 1401, i de Vilafranca des de 1401 fins a la seua mort a les darrerries de 1421 o inicis de 1422, constitueix un bon exemple de personatge ric amb forts interessos en el sector tèxtil. Important terratinent, comprador de llanes, prestador de blats i diners, etc..., la documentació notarial de Morella ens permet reconstruir la seua àmplia xarxa clientelar per tota la muntanya de Terol i els Ports de Morella

El dubte és perquè aquests mercaders-empresaris venen després els draps als paraires per ser aparellats i no fan un pas més per tal d'acabar de controlar tot el procés productiu en les seues mans. Aquest és l'aspecte que més ens sobta i no sabem ben bé com explicar-lo. En alguns casos podem sospitar que un cop més la documentació notarial ens enganya amb documents ficticis i que el notari fa de tot menys donar fe pública: pot ser el que apareix com a deute per compra siga en realitat una garantia monetària a favor del mercader propietari del drap per si el paraire no fa bé el seu treball i malmet la peça. En tot cas és tan sols una hipòtesi, que de confirmar-se donaria una resposta concreta a l'abundància de contractes en què un paraire s'obliga a un ric mercader per la compra d'un drap. Significaria que ens trobem davant d'un autèntic sistema de treball a domicili (*putting out system*) on el mercader utilitza de manera consecutiva el treball de teixidors i paraires sense perdre en cap moment el control del procés productiu.³⁰

No sabem com es traduiria açò en la posterior comercialització dels draps un cop aparellats, ni tampoc la profunditat de la participació de Joan de Fontbona en l'àmbit de la comercialització, però en tot cas l'endeutament crònic d'aquest paraire envers els principals mercaders limitaria en bona mesura la seua autonomia econòmica, si bé no qüestiona el caràcter individual, de base en la petita unitat familiar, que caracteritza el procés productiu.

No podem perdre de vista que els paraires, en moltes ocasions, constitueixen una figura a cavall entre l'àmbit de la producció i el de la comercialització. No sols apresten les últimes fases del cicle tèxtil, sinó que també participen activament en la comercialització del producte acabat, almenys en el mercat immediat, local i comarcal —encara que per a radis majors es fa necessària la intervenció de la figura del mercader. En qualsevol cas cal tenir present que sota l'epígraf de paraire s'amaguen realitats socials i professionals molt diferenciades. En alguns casos s'acosten a la figura del mercader, com ara el Joan Cubells de Morella que documentem assíduament als protocols, mentre en altres com el Joan de Fontbona que estem analitzant ara, la seua realitat socio-econòmica resulta bastant més modesta, almenys inicialment.

Les dificultats econòmiques del paraire Joan de Fontbona l'obliguen en 1419 a vendre als jurats de Vilafranca tots els estris del seu ofici a canvi de vuit florins. Es tracta, però, d'una venda fictícia, ja que el menestral continua tenint aquestes eines en el seu poder, si bé en qualitat de *dipòsit* en nom dels jurats, i a canvi es compromet a continuar exercint el seu ofici en Vilafranca per servir tots els veïns del lloc que li vulguen portar llurs draps, cobrant sols quatre diners per alna en *tot drap que no sie de tinta*.³¹ Així, mentre l'artesà

30. Sobre aquests sistemes de treball P. IRADIEL, "Estructuras agrarias y modelos de organización industrial precapitalista en Castilla", *Studia Historica*, 1 (1983) 87-112

31. ANM, sig. 127. Document transcrit a l'apèndix documental. Recordem que el contracte d'establiment de 1366, cinquanta anys abans i en règim de monopoli, taxava l'aparellament de draps crus en tres sous i mig per alna.

continue treballant pel preu estipulat els jurats no li podran prendre les eines de l'ofici, i recíprocament, mentre no torne al consell els vuit florins ve obligat als constrenyiments que li són imposats. Es tracta d'una espècie de reedició de la figura del "paraire municipal" que trobàvem en la segona meitat del segle XIV, però ara no per una via de dret sinó econòmica. L'endeutament del paraire, la necessitat de recórrer a l'ajuda oficial del consell, l'obliga a legar-se a les condicions i preus taxats que aquest imposa.

És també una prova de la dificultat d'aquests menestrals per mantenir l'autonomia del seu negoci, i de la mateixa debilitat estructural d'aquesta activitat en Vilafranca que obliga a intervenir al consell municipal. Aquest ja havia intervingut en 1412, com hem vist abans, prestant 15 florins a Joan de Fontbona perquè pogués muntar el seu negoci, i ara novament en 1419 mitjançant aquesta espècie de préstec fictici, si bé en aquesta ocasió condicionat al manteniment de la seua activitat i a un preu taxat per als veïns del lloc.

Sota aquestes condicions Joan de Fontbona continuaria exercint el seu ofici en Vilafranca. Fins i tot el trobem entre els consellers que en 1423 participen en la sessió d'elecció dels nous jurats del lloc, prova d'una certa promoció social.³² Aquesta, però, sembla haver vingut més per la via de la participació en les activitats de comercialització, pròpies també dels paraïres, que no en les pròpiament productives. En 1433 rep en comanda 550 sous del seu germà Miquel de Fontbona, qui s'ha fet ciutadà de València, per tal que li compre draps i li'ls trameta a la ciutat. Es tracta en realitat d'una quantitat petita i que presenta els caràcters d'un préstec rebut del germà, ja que cada any li haurà de satisfer 55 sous fins eixugar el deute de 550 sous, però mostra aquesta inserció en el món comercial que és l'autèntica via de promoció social.³³ Aquesta col·laboració amb el germà radicat a València, trametent-li per mig de Guillem Brusca draps per comercialitzar-los en la ciutat, té una llarga duració, ja que quinze anys després, en 1448, trobem associats als mateixos tres individus en una altra comanda que, per la seua perduració en el temps, quasi podríem qualificar de companyia, si bé amb uns capitals bastant modestos.³⁴

32. ANM, sig. 128, 22-5-1423.

33. ANM, sig. 128, 15-8-1433. *Johannes de Fontbona, vicinus Villefranque, confiteor me debere vobis Miquaelli de Fontbona, fratri meo civi Valencie, presenti, DL solidos regalium Valencie quos Guillerms de Brusqua, vicinus eiusdem loci, pro vobis michi dedit ad opus hemendi pannos pro vobis.*

34. ANM, sig. 210, fol. 78. El 29 d'octubre de 1448 *Michael de Fuentes, civis civitatis Valencie, atendens Guillermmum Bruscha et Johannem Fuentes, vicinos loci Villefranche, debere sibi ut dixit quadraginta libras regalium Valencie <quas comissit dicto Guillermo> pro pannis nigris sive de burell emendis, id circo, contentus de predictis, absolvit et diffinivit dictos Guillermmum et Johannem ab omni accione, questione, petitione vel demanda, quam vel quas, contra dictos Johannem et Guillermmum, et quemlibet eorum et bona cuiuslibet eorum, movere vel intemptare posset aliquo modo... Testes Dominicus Alberit et Garsias Rotla.* Cal remarcar la llarga duració de la relació entre Guillem Brusca i Joan de Fontbona. Ja en la instal·lació d'aquest paraire en Vilafranca en

UNA JERARQUIA D'ESPais ECONÒMICS

En la resta de llocs menors dels Ports de Morella es produiria una situació semblant a la descrita per a Vilafranca. Un desenvolupament tardà de la manufactura tèxtil en contraposició al de la vila de Morella: mentre en la vila trobàvem notícies, almenys des dels anys vint del segle XIV, d'una indústria tèxtil que ja superava clarament el cycle domèstic orientat a l'autoconsum per passar a produir per a un mercat d'abast comarcal i fins i tot regional,³⁵ en l'àmbit rural de les aldees de Morella l'autèntica explosió de l'activitat tèxtil no es produeix abans dels dos últims decennis del segle. Aquest creixement, significativament, coincideix amb el moment d'eclosió del mercat llaner per la demanda internacional. Podríem dir que n'és un efecte col·lateral d'aquesta inserció comercial que transforma intensament la capacitat productiva de la comarca.

Les diferències no són tan sols cronològiques, sinó també funcionals. Mentre que en Morella predominava netament el treball dels paraires sobre el dels teixidors, en les aldees es dona el cas contrari. Els protocols notariais de la vila de Morella ens mostren tot un univers d'oficis relacionats amb el sector tèxtil. A partir del llistat del monedatge de 1397, creuat amb les referències d'ofici fornides pels registres notariais, hem pogut identificar els oficis de 470 dels 736 veïns censats dins els murs de la vila en aquesta data. Així a finals del segle XIV, per a una població total de la vila de Morella dins els murs que no arribava als 750 veïns, quasi un de cada deu pobladors tenen en l'ofici de paraire la seua principal dedicació. Sobre el cens de 1397 hem pogut identificar 69 veïns exercint aquest ofici, que resulta, amb escreix, el majoritari dins la vila –seguida per mercaders (37), sastres (29) i teixidors i sabaters (26).³⁶ En aquests moments el sector tèxtil ocupa més del quinze per cent de la força de treball de Morella, i si li afegim els sastres i altres artesans encarregats de la confecció dels vestits la proporció s'acosta a un de cada cinc. Aquestes xifres representen la manifestació més clara de la importància que la manufactura tèxtil ha assolit en la vila. I entre ells, com diem, la figura dominant és la del paraire, amb una proporció de quasi tres paraires per cada teixidor. El podem considerar per tant, amb tota justícia, com el principal protagonista de l'activitat manufacturera morellana.

Per a les aldees se'ns fa molt més difícil poder establir res de semblant a una estructura socio-professional, ja que com hem exposat abans els notaris no solen indicar la professió de les parts intervinents als contractes. Tanmateix fa la impressió que, a diferència de la vila de Morella, en tots

1412, quan rep un préstec de 15 florins del consell municipal per comprar *ses arteries e fer son tirador* [vegeu nota 26], Guillem de Brusca apareix com el seu avalista obligant-se junt a ell al consell pel préstec rebut. Trenta-sis anys després, la societat entre tots dos continua.

35. Sobre el desenvolupament de la indústria tèxtil en la vila de Morella remetem a la nostra tesi doctoral citada en la nota 1, C. RABASSA, *Conjuntura econòmica...*, vol. II, pp. 561-575.

36. *Ibidem*, vol. II, pp. 616-617.

aquests llocs l'activitat dels teixidors prima clarament sobre la dels paraires. És el cas de Vilafranca que ja hem analitzat: a finals del XIV i inicis del XV, front a l'escassa nòmina de paraires abans ressenyada, podem citar com a teixidors a Domingo Martí, Pere Borredà, Domingo Alberit, Joan de la Viuda o Pere Espasa. I això sense comptar que molts altres veïns, no caracteritzats professionalment pels notaris, podien disposar de telers en casa com abans hem vist per dedicar-se a teixir durant els llargs mesos de l'hivern. Però el mateix podríem dir de Cinctorres o Vallibona, on sempre podem identificar un major nombre d'individus qualificats de teixidors que no de paraires. Fins i tot en alguns casos sembla no haver-hi cap paraire en el poble: a tall d'exemple podem citar el protocol del notari de Cinctorres Jaume Perpinyà de 1434,³⁷ a partir del qual podem identificar fins a tres teixidors entre els veïns del lloc (Antó Amill, Arnau Pallarés i Domingo Salvador), però no cap paraire. Evidentment la mostra no és suficient per elevar-la a categoria general, i més tenint en compte el caràcter aleatori de les indicacions professionals d'aquests notaris, però és una tònica que es repeteix en els diversos volums consultats de tots aquests llocs.

Sembla dibuixar-se així una espècie de jerarquització d'espais econòmics entre la vila i les seues aldees. En aquestes es desenvoluparia una activitat relativament intensa de teixit, però els treballs finals –i més especialitzats– d'aprest dels draps es desenvoluparien fonamentalment en Morella, on la nòmina de paraires quasi triplica a la de teixidors.³⁸ Aquesta circumstància també explicaria les abundants mencions de *draps cruus*, és a dir, sense tintar, que trobem en Vilafranca, on sembla predominar una producció de baixa qualitat i de productes sense aparellar que, en alguns casos, podien rebre les últimes fases en la mateixa vila de Morella.

Entre les aldees de les quals disposem de documentació notarial (Vilafranca, Cinctorres, la Mata i Vallibona), pot ser siga Vallibona la que presenta una major importància des del punt de vista de la manufactura tèxtil. Pot ser la seua situació geogràfica a la vora del riu Cervol, amb aigua abundant, afavoriria el desenvolupament d'aquestes activitats. En un mateix any, 1419, hem pogut documentar en Vallibona un sol paraire (Andreu Ivanyes), mentre estan exercint al mateix temps la seua activitat almenys cinc teixidors: Francesc Balaguer, Mateu Balaguer, Pere Calduch, Joan Ferrer i Pere Guimerà, teixidors que trobem actius en Vallibona durant el

37. ANM, sig. 165.

38. En el mateix sentit hauríem d'interpretar la manca de corporacions professionals en les aldees. Mentre en la vila de Morella podem documentar l'existència d'una confraria de teixidors i una altra de paraires des de la segona meitat del segle XIV (C. RABASSA, *Conjuntura econòmica...*, vol. II, pp. 576-579), en les aldees les confraries no tenen cap connotació professional, encara que sí una gran importància social. Vegeu sobre les confraries de les aldees J. PUIG, "Confraries de les aldees del castell de Morella al segle XIV", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XXVII (1951), pp. 258-272, i "La Confraria de Santa Maria la Major i l'Assumpció de la Mare de Déu, en la parròquia de Vilafranca", *Ibidem*, pp. 369-376.

primer quart del segle XV.³⁹ Cal assenyalar que alguns d'ells, com Mateu Balaguer –qualificat en 1425 de mercader– o Pere Guimerà, apareixen entre els elements més rics del poble, venent tota classe de mercaderies, comprant censals, i ocupant repetides vegades les principals magistratures municipals. En aquest sentit, tot i que el notari Francesc Balaguer sempre els qualifica com a teixidors, la seua activa participació en el mercat, així com la preeminència social que mostren, els acosta al grup dels mercaders, categoria professional que sols trobem representada en Vallibona, segons les indicacions del notari, pel llinatge dels Cardona, sens dubte la família dominant local.

La relativa importància que assoliria la producció tèxtil de Vallibona es palesa en la comercialització internacional dels seus productes. És significatiu que les tres referències a draps dels Ports de Morella que apareixen en la recopilació de comandes comercials barcelonines efectuada per J. Mª Madurell i A. Garcia, tinguen a veure amb Vallibona. El 27 de setembre de 1413 el mercader de Tortosa Miquel Homedes rep en comanda de Francesc Arbolí, mercader nadiu d'Ulldecona resident en Barcelona, 28 draps de Vallibona de diversos colors, valorats en 185 lliures barceloneses, per dur-los a l'illa de Rodes en la galea del mercader de Barcelona Bartomeu de Llobera. El 27 de gener de 1421 és el mercader de Morella (en realitat oriünd de Vallibona) Gabriel Cardona qui rep en comanda de Guillem de Fonollet, mercader de Barcelona, 196 draps de llana de diversos colors, per comercialitzar-los en Sicília. Aquests draps procedeixen en la seua major part de la producció de la vila de Morella, i la resta de Barcelona i altres llocs del Principat, i el seu valor total és de 23.031 sous 6 diners barcelonesos. Dos anys després, el 19 de març de 1423, el mateix Gabriel Cardona rep una altra comanda del mateix Guillem de Fonollet per anar a les parts de Sicília i Nàpols amb quatre vaixells i portar-hi 5 bales de draps *de la terra* de diversos colors valorats en 4.840 sous barcelonesos.⁴⁰

Convé aturar-se un poc en la trajectòria d'aquest Gabriel Cardona, fill del mercader de Vallibona Guillem Cardona, ja que protagonitza una interessant carrera comercial i política que volem almenys esbossar.⁴¹ Nascut probablement en 1399, marxa a Barcelona encara menor d'edat per formar-se com a mercader (període durant el qual realitza els viatges abans

39. ANM, sig. 132 (*Protocol de Francesc Balaguer de 1419*). Dos d'aquests teixidors (Francesc Balaguer i Pere Casalduch) apareixien identificats com a tals al llistat nominatiu del monedatge de 1397, a més de Arnau Canals, arquejador, i Na Guiamona, costurera.

40. J.M. MADURELL i A. GARCIA, *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*, Barcelona, 1973, p. 329, 333 i 337. El net predomini de la producció tèxtil dels Països Catalans al mercat sicilià durant la primera meitat del segle XV, amb una gran quantitat de petits centres productors a més de les grans ciutats, ha estat posat en evidència per H. BRESCH, "La draperie catalane au miroir sicilien, 1300-1460", *Acta Medievalia*, 4 (1983) 107-127.

41. Vegeu la reconstrucció del seu periple personal en C. RABASSA, *Conjuntura econòmica...*, vol. II, pp. 597-605.

ressenyats), abans d'aveïnar-se en la ciutat de València un cop assolida la majoria d'edat (1425). En la ciutat de València pot entrar en contacte amb els grans mercaders internacionals, al temps que no perd la relació amb Vallibona i la comarca dels Ports on els Cardona disposen d'una situació preeminent. Finalment la seua proximitat al Magnànim li permet obtenir el càrrec de batle de Morella en 1448 i fins a la seua mort en 1462 –batle absentista perquè està en Nàpols en la cort del rei, on almenys des de 1450 exerceix com a tresorer de la província de Calàbria.

El que pretenem amb aquestes referències és mostrar com els draps elaborats als Ports de Morella podien ser objecte també d'una comercialització internacional. Certament els protocols notariais de Morella ens permeten documentar els tràfics comercials interns, dins de la comarca, però no constitueixen una font adequada per a l'estudi de la comercialització exterior. El nivell de preus, així com la persistència en l'arribada al mercat morellà de draps procedents de Perpinyà, Montpeller o Salses durant el segle XV, denota més aviat una producció de qualitat mitjana o baixa, però a uns preus que resultarien competitius en el mercat internacional. Si més no per al consum de masses i en regions perifèriques sense indústria pròpia o políticament mediatitzades: la Itàlia meridional, la Mediterrània oriental i probablement també el nord d'Àfrica.

En tot cas la transformació productiva resulta molt important. Com hem vist, des dels primers decennis del Trescents la capital política dels Ports –però econòmica d'una zona més àmplia– veu el desenvolupament d'una producció de característiques semiurbanes, en el sentit de poder oferir al seu entorn rural uns serveis i productes de qualitat superior als que aquests podien assolir. En un principi la comercialització es limitaria a aquest intercanvi de curt radi, comarcal o com a molt regional. Sols progressivament, i a partir dels dos últims decennis del segle XIV, es produeix l'autèntica expansió de la producció tèxtil dels Ports de Morella, coincidint amb el *boom* de la llana, quan la indústria es desenvolupa també als nuclis rurals de la comarca, encara que la vila continua mantenint la primacia, especialitzada en els treballs d'acabat final dels draps, conformant una jerarquia d'espais econòmics. Així, a partir del segle XV, aquesta draperia pot entrar fins i tot als mercats internacionals i ser objecte d'exportacions com acabem de veure.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1366, octubre, 3. [Vilafranca]

Els jurats de Vilafranca donen a aparellar els draps del lloc al pareire de Morella Jaume Lembrí.

ANM, sig. 14 (*Protocol de Domingo de la Guerola*) fol. 78 v.

En Domingo Verge e Domingo de la Guerola, jurats de Vilafranca, ab volentat e consentiment del consell, donam a aparellar los draps de Vilafranca a vós en Jachme Lenbrí, perayre e vey de Morella, aytant com al consell

plàcie. Et que aparellets los dits draps bé segons se cové. Et ajats de aparellar blaus e vermells a XX diners per alna de les primeres tintes, ço és, de un tinth. Item burels blancs e mesclats III diners mealla per alna. Item lençols III diners per alna. Item draps éntregues mercaders que-s agen a vendre, apintats e aparellats e baxats X sous. Item osdins VI diners lo calçat. Et vós siats tengut de (...) e donar los draps en Vilafranca ben aparellats. Et si per ventura alcun drap serà perdut o mal adobat o tindrà alcun menyscapte, que siats tengut de smenar tot lo dan de continent a coneguda dels jurats de Vilafranca qui ara són o per temps seran. Et que dengun vey del terme de Vilafranca no gos donar a aparellar a degun altre perayre sots pena de X sous, dels quals sie lo terç del consell, e lo terç de l'acusador e lo terç del senyor rey.

Hon yo dit en Jachme Lenbrí promet los dits draps aparellar en la forma desús dita e per lo dit preu ... Et don fermanças e principals pagadors, ço és, Nicolau Alamany e Domingo Spert, abduy ensemps e quiscun per si e per lo tot...

Testimonis Berenguer Centelles e Domingo Gil, veyns de Vilafranca.

Cristófol de Campos, perayre de Cantavella, aferma's sots les condicions dessús dites. Dóna fermances Anton Vernet. Testimonis Berthomeu Guerola e Pere Boredà.⁴²

1393, setembre, 13. [Vilafranca]

Sentència arbitral sobre l'exclusivitat en l'ofici de la parairia de Vilafranca que reclamava Joan Gomis.

ANM, sig. 68 (*Protocol d'Antoni Squierdo*) f. 59.

Sàpien tuyt com nós, en Pere Martí e n'Ivanyes Ortí, jurats en lo present any de Vilafranca, e en Johan Assensio d'Urracha, en Pere Esquierdo, prevere e vicari del dit loch, en Sanxo Sanç, notari, e en Nicholau Alamany, vehins del dit loch, àrbitres e arbitradors e amigables composadors comunament elets entre en Berenguer Centelles major de dies e n'Andreu Serra, perayre, de una part, e en Johan Gomiç, perayre, e Domingo Gomiç, prevere frare de aquell, de la part altra, en e sobre la qüestió e contrast qui entre aquells és, e esperave ésser, sobre l'obratge de la perayria del dit loch e sobre los bandos, bregues, roïdos, injúries e contumèlies per aquella rahó en après seguides o feytes, e sobre tots incidents coherents e emergents de la dita qüestió, segons que les dites coses consten clarament per carta de compromés, fet e fermat per les dites parts en poder e mà del notari deiús scrit, sots kalandari del dia proppassat, lo terme del qual compromés dure usque ad horam terciam presentis diei.

42. Aquest afegit es correspon a un contracte posterior, fet en 23 de gener però no sabem de quin any. Seria un nou afermament de paraire per part del consell de Vilafranca que repetiria les mateixes clàusules.

Vist e reconegut lo dit compromés per les dites parts en nós fet e fermat e lo poder en aquell a nós atribuït e donat, vista e entesa bé e diligentment la dita qüestió e contrast e la sumària informació per nós dels prohòmens del dit loch verbalment rebuda, les parts plenerament hoïdes en e sobre los dits feyts una e moltes vegades, e vista la carta del affermament feta al dit en Johan Gomiç, per la qual és vedat tant solament als vehins del dit loch que no gossen dar a apparellar draps burells e blanquets a alguns perayres stranys ni⁴³ a macips de aquells, et vist lo stabliment sobre los menestrals del dit loch fet e fermat. Attenents que lo dit stabliment diu que tots los menestrals qui lo loch de Vilafrancha affermaran, tots los vehins del dit loch sien tenguts de obrar e fer aquelles coses axí com ab loch se avindran ab los dits menestrals. Attenent que lo dit stabliment remet lo fet a la carta qui és covinenta entre lo consell del dit loch e lo dit en Johan Gomiç, attenent encara, ço és, que los testimonis per nós rebuts verbalment remet en lo fet dessús dit a la carta antiga, et nós, vista la carta antiga que és tal com la del temps present, per raó de bé e de pau perpetualment duradora entre les dites parts, e per profit e utilitat de la universitat, la qual, posat que fos averat per part del dit en Johan Gomiç que ell tansolament <degués obrar> serie gran dan de la dita universitat, com allò serie despoblar e bandejar del dit loch los menestrals vehins e habitants del loch, per ço serie vista ésser lesa e dagnificador et poguera en tot juhí ésser restituïda en ço que serie vista. Presa via més d'amigable composició que no de dret e de justícia, sehents en loch de àrbitre, Déu havent devants nostres ulls e los Sants Quatre Evangelis, en una sentència, dit e pronunciació simil concordants en una veu, pronunciam, declaram en e sobre lo dit feyt en la forma següent:

Primerament pronunciam, declaram e manam que tots los vehins del dit loch de Vilafrancha puguen obrar ab qualsevol⁴⁴ perayres vehins de Vilafrancha si e segons que ab aquells se poran avenir,⁴⁵ axí ab lo dit en Johan Gomiç com ab los altres,⁴⁶ manants a les parts contra açò no vinguen en alguna manera.

Item pronunciam e manam a les dites parts que en continent e deffeyt facen e fermen pau perpetual e treuga a cent e un any sobre totes les qüestions civils e criminals de tot lo temps passats tro en lo present dia, et açò si presents són e si són absents⁴⁷ huy tot dia.

Item axí mateix nós dits àrbitres, en nom d'àrbitres arbitradors e amigables composadors, de volentat e exprés consentiment dels dits honrats jurats e altres molts bons hòmens del dit loch, absolvem lo dit en Johan Gomiç

43. Primer posava *privats* però està amb ratlla passada.

44. Primer posava *menestrals*, però ratllat.

45. Primer posava *del preu*, però ratllat.

46. Primer posava *com allò no sia vedat per la carta del affermament ni per l'establiment tampoch com lo fet remete*, però ratllat.

47. Primer posava *dins un*, però anul·lat.

de tots e qualsevol restrenyments que lo dit en Johan Gomiç sia tengut e obligat al dit consell per vigor de la carta del affirmament, exceptuat lo fet del tirador. Relaxam a aquell dit en Johan Gomiç una liura del moble que li fon affegida al fer lo dit affirmament, no pagant sinó una liura durant los VIII anys contenguts en la carta del affirmament.

Item com cascuna de les dites parts, segons nostre juhí, haien agut causa e alguna sensació de contendre sobre lo dit feyt, com fos scur, subtil e mal d'entendre, per ço nós dits àrbitres, simil concordés, absolvem la una e l'altra de les dites parts de les messions fetes per la dita rahó.

Item pronunciam e manam a les dites parts que en continent e deffeyt lohen, approven e emologuen la present sentència, e açò ls manam sots les penes en lo compromés contengudes.

Item pronunciam, manam e declaram, de voluntat de les dites parts, que si per aventura se esdevenia cas que en e sobre la dita sentència dupte o duptes occorran a les dites parts o a alguna de aquelles, que nós dits àrbitres e arbitradores e amigables composadors, simil concordés et non alias, pugam lo dit dupte o duptes corregir, mudar, declarar e esmenar segons que a nós serà ben vist, d'ací a la festa de Tots Sants primer esdevenidor inclusivament.

Lata sententia, presents los dits en Berenguer Centelles major de dies e Andreu Serra de la una part, e Johan Gomiç e Domingo Gomiç prevere de la part altra, en lo cor de la església de Madona Senta Maria del loch de Vilafranca, dissapte, dita missa major, que era comptat XIII mensis septembris anno a Nativitate Domini M^o CCC^o XC^o tercio.

Et lesta e publicada la dita sentència, en continent fon per les dites parts aprovada, lohada e emologada e confirmada segons sèrie e tenor de aquella en totes coses e per tots, et fon feta e fermada en poder del notari deiús scrit pau segons que deiús.⁴⁸

Presentis testimonis foren a totes les dites coses appellats en Miquel Esquierdo, Miquel Riello, Pere Borredà, Domingo Navarro, Johan Ponç e d'altres en gran multitud.

1419, novembre, 2. [Vilafranca]

Joan de Fontbona, pare de Vilafranca, té en comanda les eines del seu ofici dels jurats del lloc i es compromet a treballar a un preu taxat.

ANM, sig. 127 (*Protocol de Jaume Roig*).

Johannes de Fontbona, vicinus Villefranche, confiteror tenere in deposito et comanda pro vobis venerabilis Anthonio Centelles [et] Jacobo Dezcamps, juratis dicti loci, unes tesores de aparellar draps, e la presa, e lo tirador, e los palmàs e los altres, los quals areus vos he venuts per preu de huyt florins etc. Sic quod nullo modo illa no possivi vendere etc. Est paccionatum que de

48. Espai en blanc on havia d'anar l'aprovació de les parts, la qual consta més avant, en el fol. 62 del mateix protocol.

mentre que tindrè los VIII florins que haja a obrar a llll diners per alna tot drap que no sie de tinta, e que no·ls me podeu levar mentre vulle obrar al dit for, e que yo no puxa vendre los dits areus etc., ans sien del dit consell etc.

Testimonis Berthomeu Munterde e Jacme Centelles.